

epistemičke značajnosti*

MARKO JURJAKO

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Marohnićeva 4, 51000 Rijeka
mjurjako@ffri.hr

IZVORNI ZNANSTVENI RAD / PRIMLJENO: 10–10–12 PRIHVAĆENO: 15–05–13

SAŽETAK: Zašto se baviti istraživanjem ljudskog genoma ili dokazivanjem postojanja Higgsove čestice? Što te probleme čini značajnima ili vrijednima istraživanja? U novijim raspravama iz područja epistemologije može se pronaći bar dva shvaćanja problema epistemičke značajnosti: istraživačko pitanje ili spoznajni problem može biti praktično značajan ili intrinzično epistemički značajan, ovisno o tome da li su razlozi koji podržavaju značajnost problema praktični ili epistemički. U ovom radu bavim se pitanjem mogućnosti određivanja značajnosti problema iz čisto epistemičke perspektive. U tom pogledu argumentiram da (pod određenom interpretacijom problema epistemičke značajnosti) ne postoje čisto epistemički razlozi koji bi mogli odrediti važnost spoznajnog problema. Argument je baziran na trima prigovorima: (1) epistemička dužnost neopravdano se poistovjećuje s epistemičkim opravdanjem, (2) ne uzima se u obzir ovisnost epistemičkih razloga o konceptualnim shemama i (3) zanemaruje se neograničenost opravdavačkog potencijala evidencijske građe.

KLJUČNE RIJEČI: Čista (intrinzično) epistemička značajnost, epistemičke obveze, evidencijalizam, opravdanje, *pro tanto* razlozi, teorijski um.

1. Uvod

U knjizi *Epistemology and the Psychology of Human Judgment* (2005) Michael Bishop i J. D. Trout iznose program normativne naturalizirane epistemologije koja bi se trebala temeljiti na istraživanjima i relevantnim otkrićima empirijske psihologije. U tom projektu, Bishop i Trout ističu kako tradicionalna individualistička analitička epistemologija nije ispunila svoj normativni zadatak, već se prema mišljenju autora previše zatvorila u

* Pri izradi ovog rada u velikoj mjeri su mi pomogli Snježana Prijić-Samaržija i Nenad Smokrović, te im se ovim putem želim zahvaliti na izrazito korisnim savjetima i komentarima.

ezoterične rasprave koje se tiču pojmovne analize epistemičkih pojmova poput znanja, opravdanja i istine, bez ukazivanja na konkretne rezultate koji bi mogli biti primjenjivi u svakodnevnom suočavanju sa spoznajnim problemima (usp. Bishop i Trout 2005). Filozofi često navode da je epistemologija normativna disciplina; kao što nam praktična etika govori što trebamo činiti, po analogiji epistemologija nam govori kako treba misliti ili koji su ispravni načini teorijskog zaključivanja. Međutim, nekakvo opće obilježje onoga što nam Bishop i Trout poručuju jest da tradicionalna individualistička analitička epistemologija nije na adekvatan način ostvarila svoj normativni cilj. Ne ulazeći u pitanje istinitosti ovako generalne tvrdnje, zaista se čini da epistemolozi analitičke provenijencije tradicionalno posvećuju pozornost pitanjima koja se tiču mogućnosti i uvjeta opravdanja naših individualnih vjerovanja (ibid. poglavlje 7, Prijić-Samaržija 2000) ne nudeći normativne smjernice o tome kako zaključivati i kako na ispravan i pouzdan način proširiti korpus istinitih vjerovanja.¹

Ono što Bishop i Trout predlažu jest rekonceptualiziranje ciljeva epistemologije, u smislu napuštanja apriorne analize epistemičkih pojmova u kojoj jedini dokazni materijal čine naše epistemičke intuicije (konzervativizam). Cilj je naturaliziranje epistemologije kako bi ona mogla zaživjeti u svojoj normativnoj ulozi kao disciplina koja daje primjenjive norme i savjete koji djelatnike mogu doslovno voditi u rješavanju svakodnevnih kognitivnih (spoznajnih) problema. S tim ciljem Bishop i Trout kao temelj svoje epistemološke teorije uzimaju deskriptivnu bazu koja daje informacije o slabostima koje ljudi manifestiraju pri epistemičkim zadacima te o načinima, metodama i procedurama koje omogućuju da se te slabosti isprave te omogući pouzdano i prikladno rješavanje spoznajnih problema (Bishop i Trout 2005: 104). Prema Bishopu i Troutu spomenutu deskriptivnu bazu epistemologije čine kognitivna znanost, uključujući istraživanja iz psihologije, statistike i umjetne inteligencije, tj. oni aspekti navedenih znanosti koji se mogu primijeniti u istraživanju toga što čini dobro zaključivanje (Bishop i Trout 2005: 11–12). Kao skupni naziv za prethodno spomenute znanosti Bishop i Trout koriste naziv *ameliorativna psihologija*. Ukratko, cilj ameliorativne psihologije je da da pozitivan savjet o tome kako možemo bolje zaključivati (ibid.).

Kroz prakticiranje ameliorativne psihologije Bishop i Trout identificiraju pravila ili procedure koje su putem eksperimenata dokazane kao pouzdanije, u određenim domenama primjene, od promišljenih sudova eksperata (ibid.: 12, Smokrović 2007: 288). Procedure koje su se

¹ Što se tiče navedene tvrdnje čitatelj se poziva da pregledom uređenih i prevedenih zbornika radova iz suvremene analitičke epistemologije na hrvatskom jeziku (Čuljak 2003 i Greco i Sosa 2004) posvjedoči o plauzibilnosti gore iznijete teze.

u istraživanjima pokazale kao izrazito pouzdane nazivaju se statističkim pravilima predviđanja² i na njima autori temelje svoj program *strateškog relijabilizma* (Bishop i Trout 2005: poglavlja 2, 3 i 4, također vidi Bishop i Trout 2008). Strateški relijabilizam je gledište koje koristi ameliorativnu psihologiju kao deskriptivnu bazu iz koje derivira pravila zaključivanja i pouzdanog formiranja vjerovanja koja zadovoljavaju epistemičke ciljeve (poput istine, opravdanog vjerovanja ili eksplanatorne moći). Međutim, ono ne staje samo na tome, već podrazumijeva šire poimanje epistemičke izvrsnosti koja uključuje efikasnu alokaciju kognitivnih resursa na robusno pouzdane strategije zaključivanja primijenjene na *značajne probleme* (ibid.: 71, kurziv dodan).

U prethodnom citatu bitna su dva elementa: (1) pronalaženje pouzdanih strategija zaključivanja i (2) određivanje značajnih ili važnih epistemičkih problema. Elementom (1) se Bishop i Trout (2005, 2008) uspješno bave te kroz pregledavanje literature iz ameliorativne psihologije daju okvir strateškog relijabilizma putem kojeg možemo pronaći pouzdane strategije zaključivanja primjenjive na različite tipove epistemičkih problema.

Međutim, prilikom određivanja i pronalaska pouzdanih strategija zaključivanja element (2) postaje od izrazite važnosti. Parafrizirajući Kanta Robert Nozick navodi kako se razlozi bez pouzdanosti čine praznima, a pouzdanost (strategija zaključivanja) bez razloga se čini slijepom (1993: 64). U ovom kontekstu drugi dio citata je izuzetno važan za isticanje središnje teme ovog rada: ameliorativna psihologija nam može dati pouzdane procedure zaključivanja, no ona nam ne određuje u nekom bitno normativnom smislu koji su spoznajni problemi značajni ili koji su to problemi kojima moramo (*trebamo*) posvetiti kognitivne resurse. Možemo pronaći ili smisliti efikasne i pouzdane procedure za formiranje istinitih vjerovanja o rastu nožnih nokata u intervalu od svakih pola sata, no čini se da je pronalaženje pouzdanih procedura za takvu vrstu problema besmisleno jer, barem *prima facie*, takav problem (brzina rasta nožnih noktiju) nije epistemički značajan ili relevantan (usp. Bishop i Trout 2005: 96; vidi također Nozick 1993: 67). Potrebno je pronaći *razloge* koji će ukazati na značajnost epistemičkog problema kojega je vrijedno riješiti, jer posjedovanje pouzdane procedure za rješavanje problema ne govori ništa o *značajnosti* samog problema.

² Eng. *statistical prediction rules* (SPR): ona predstavljaju procedure za odlučivanje da li određeni predmet ili osoba zadovoljava predikate zadane testom. Istaknuto pravilo ameliorativne psihologije jest *Goldbergovo pravilo* (Bishop i Trout 2005: poglavlje 4), koje “predviđa je li psihijatrijski pacijent neurotičan ili psihotičan na temelju poznatog kliničkog profila, takozvanih ‘MMPI profila’” (Smokrović 2007: 288).

U ovom radu pitanje značajnosti epistemičkog problema stavlja se u prvi plan. Međutim, problemu značajnosti epistemičkih problema može se pristupiti iz različitih smjerova. Primjerice, možemo postaviti pitanje postoji li nekakva procedura kojom bismo na pouzdan način mogli odrediti najvažnije epistemičke probleme. S druge strane možemo se pitati koja vrsta razmatranja mogu odrediti važnost epistemičkog problema. Primjerice, važnost epistemičkog problema možemo pokušati odrediti iz perspektive prudencijalnih, moralnih, estetskih ili potpuno epistemičkih razmatranja.³ Nadalje, možemo se pitati koja razmatranja imaju prevagu pri odlučivanju o važnosti ili značajnosti epistemičkog problema. Na primjer, da li intrinzično (potpuno) epistemička razmatranja trebaju imati prevagu nad moralnim razmatranjima ili obrnuto (ili bi trebala vrijediti neka njihova kombinacija, itd.).

Pitanje koje će biti u fokusu razmatranja ovoga rada tiče se mogućnosti određivanja značajnosti problema iz čisto (potpuno) epistemičke perspektive. Radi se o određivanju epistemičke značajnosti bez uvođenja ostalih razmatranja, vezanih uz interese spoznavajućeg djelatnika ili neke druge neepistemičke vrijednosti. Drugim riječima, pitanje se može postaviti na sljedeći način: zahtijeva li svijet od nas (kognitivnih djelatnika) da se bavimo rješavanjem određenih problema? Konkretnije, postoji li takva epistemička vrijednost(i) čije zadovoljenje uključuje usvajanje određenog vjerovanja ili skupa vjerovanja, a da ono ne služi kao daljnje sredstvo za zadovoljenje neke druge neepistemičke vrijednosti.

Međutim, kako bismo odgovorili na prethodno pitanje, značajan dio prostora u ovom radu bit će posvećen ekspliciranju i određivanju okvira u kojem se pojam epistemičke značajnosti može na jasan način pobliže odrediti. Stoga, u drugom dijelu pobliže određujem okvir rasprave, a u trećem nudim argumente protiv tvrdnje da se značajnost epistemičkog problema može odrediti iz čisto (potpuno) epistemičke perspektive.

2. Značajnost epistemičkog problema

Bishop i Trout (2005: 94) jasno daju do znanja kako smatraju da epistemološka teorija ne može dati upute koje bi pojedinom djelatniku za svaku pojedinu situaciju mogle dati odgovor na pitanje koji problem je najznačajniji u toj situaciji. No čini se kako, naizgled, situacija nije tako bezizgledna za specifično određivanje značajnosti problema. Naime, ljudi najčešće znaju koji su im epistemički problemi u pojedinoj situaciji najznačajniji; primjerice, ono što sigurno *de facto* određuje značajnost ili važnost epistemičkih problema kod pojedinaca su njihove potrebe, želje,

³ Niz vrsta razmatranja mogao bi se još dalje nastaviti.

prihvaćene obveze, itd., ukratko ono što bismo mogli nazvati djelatnikovim interesima.⁴ Takav pristup pri razmatranju epistemičke značajnosti koristi Goldman (1999) te Bishop i Trout (2005) u poglavlju 5 (također vidi Kitcher 2001).

Međutim u šestom poglavlju svoje knjige Bishop i Trout (ibid.) postavljaju problem epistemičke značajnosti kao problem *objektivne* vrijednosti mogućeg epistemičkog problema te stoga, u ovom kontekstu, određivanje važnosti epistemičkog problema iz perspektive interesa pojedinca djeluje suviše subjektivno. Bishop i Trout žele naći mjeru u objašnjenju značajnosti koja će biti dovoljno supstantivna da onemogući *anything goes* subjektivizam, te s druge strane dovoljno formalna da omogući određenu količinu interpersonalne varijabilnosti u poimanju značajnosti problema. Prema autorima objašnjenje značajnosti bi trebalo biti u stanju okarakterizirati neke probleme kao beznačajne (primjerice, zadatak mjerenja rasta nožnih noktiju svake minute), dok bi s druge strane trebalo dopustiti, primjerice, problem je li kratkorepa rovk najmanji sjevernoamerički sisavac koji ima otrovnu slinu, kao značajan za biologe koji se bave tim pitanjem (Bishop i Trout 2005: 95).

Osnovni problem koji se nameće u određivanju važnosti epistemičkog problema jest na koji način okarakterizirati pojam značajnosti da bude koristan u epistemološkoj (normativnoj) teoriji te potom pronaći na koji način odrediti barem opće pravilo prema kojem možemo na pouzdan način odrediti značajnost problema.⁵ U tom smislu Bishop i Trout određuju pojam značajnosti u kategorijama *razloga* koje pojedina osoba ima za bavljenje pojedinim problemima:

[...] *značajnost problema za S [subjekta] je funkcija težine objektivnih razloga koje S ima za ulaganje resursa za rješavanje tog problema.* (Bishop i Trout 2005: 95)

Bishop i Trout smatraju da objašnjenje značajnosti u terminima objektivnih razloga omogućava prikladan raspon varijabilnosti koju teorija epistemičke značajnosti mora obuhvatiti. Tako, smatraju autori, neki razlozi će biti univerzalni (obvezujući za sve ljude), dok će drugi biti partikularni i proizlaziti će iz raznih okolnosti u kojima se nalaze pojedini ljudi. Navode se bar tri

⁴ Termin "interes" ovdje koristim kao vrijednosno neutralan kišobran-termin koji obuhvaća dispozicije djelatnika koje determiniraju iz njegove perspektive važnost određenog problema.

⁵ Traži se pravilo pomoću kojeg možemo odrediti značajnost problema jer nije dovoljno samo eksplicirati pojam značajnosti; ako želimo imati primjenjivu epistemološku teoriju koja daje praktične savjete na koje probleme usmjeriti naše kognitivne resurse, onda moramo barem na općenit način dati okvir unutar kojeg možemo odrediti značajnost problema.

vrste razloga koje ljudi mogu imati: epistemički, moralni i prudencijalni. Međutim, Bishop i Trout ne daju pobliže objašnjenje koji bi to razlozi mogli biti i kako doći do njih. U nastavku ovog rada bit će kritički razmotrena ideja da postoje neki potpuno ili intrinzično epistemički razlozi koji bi mogli na supstantivan način odrediti epistemičku značajnost.⁶

2.1. *Intrinzično epistemički značajni problemi*

Neki autori smatraju da su neki problemi epistemički intrinzično značajni (npr. vidi Bishop i Trout 2005; Pritchard 2006: 17–18; usp. Kitcher 2001). Otkrivanje fundamentalnih fizikalnih struktura svijeta poput istraživanja u CERN-u, te istraživanje podmorja Antartike, za koje se ne vidi direktna praktična korisnost, uzima se kao primjer istraživanja koje je epistemički intrinzično vrijedno, tako da i kad ne bi imalo nikakvu upotrebnu vrijednost, opet bi ih se trebalo poduzeti iz potpuno (intrinzično) epistemičkih razloga; mogli bismo reći: zbog vrijednosti koje znanje po sebi donosi.

Međutim, nije najjasnije u čemu se sastoji tvrdnja da neki problemi ili neka pitanja imaju intrinzičnu epistemičku vrijednost.⁷ Tvrdnja se može shvatiti na bar tri načina: možemo je shvatiti kao tvrdnju 1) da netko ima epistemički interes (nekontaminiran nekim vanepistemičkim razmatranjima) da se bavi rješavanjem određenog kognitivnog problema, tj. da taj problem za nekoga posjeduje vrijednost po sebi; 2) da rješenje određenog problema donosi određenu epistemičku korist koja nema druge nepoznajne koristi ili primjene; te 3) da postoje spoznajni problemi kojima se *moramo* posvetiti ili biti motivirani posvetiti se na temelju intrinzično epistemičkih razloga, tj. da postoje propozicije koje *moramo* usvojiti samo na temelju epistemičkih razloga o tome kakvo je objektivno stanje stvari, neovisno o statusu i značajkama subjekta koji promišlja svijet. U ovom radu baviti ću se ispitivanjem problema pod opisom 3).

Tvrdnju pod opisom 3) možemo pobliže okarakterizirati na sljedeći način: ako je neki spoznajni problem epistemički intrinzično značajan, onda postoje intrinzično epistemički razlozi zbog kojeg je problem epistemički značajan. Međutim, sad možemo postaviti pitanje što to obilježava

⁶ Pod intrinzično ili potpuno epistemičkim razlozima koji govore u prilog tome da se neko vjerovanje *treba* usvojiti mislim na razloge koji su isključivo vezani uz istinitost ili opravdanje nekog vjerovanja ili propozicije.

⁷ Bishopova i Troutova (2005: 97) rasprava zapravo samo staje na tvrdnji da postoje intrinzično epistemički razlozi koji bi mogli odrediti važnost spoznajnog problema iz čisto epistemičke perspektive. Stoga se rasprava koja slijedi u ovom radu mora shvatiti kao pokušaj (re)konstrukcije pozicije koju bi netko tko vjeruje u tvrdnju da postoje intrinzično epistemički značajni problemi mogao zastupati. Međutim, za ovaj rad nije bitno bi li Bishop i Trout i sami prihvatili tezu kakvu ja razvijam u radu na str. 88 i 89.

intrinzično epistemičke razloge koji govore u prilog tome da je neki problem intrinzično epistemički značajan. Jedini plauzibilan odgovor koji se nameće jest da su to razlozi koji odgovaraju na pitanje da li iz čisto epistemičke perspektive *trebamo* vjerovati u propozicije koje konstituiraju odgovore ili rješenja na epistemički intrinzično značajne probleme. Dakle, prema hipotetičkom silogizmu, tvrdnja pod opisom 3) glasi: ako je neki spoznajni problem epistemički intrinzično značajan, onda postoje intrinzično epistemički razlozi koji govore u prilog tezi da *trebamo* vjerovati u propozicije koje konstituiraju odgovore ili rješenja na taj epistemički intrinzično značajan problem.

Ovdje moram istaknuti da se ovaj kondicional mora shvatiti kao konceptualna tvrdnja, a ne kao epistemička tvrdnja da znanje o intrinzično epistemičkoj značajnosti problema implicira znanje o razlozima koji govore u prilog usvajanju rješenja tog problema. Dakle, znanje antecedensa može biti neovisno o znanju konkretnih razloga koji govore u prilog tome zašto bismo trebali vjerovati u rješenje. Međutim, ako je problem intrinzično epistemički značajan, onda mi unaprijed znamo da moraju postojati *neki* intrinzično epistemički razlozi koji govore u prilog vjerovanju u rješenje tog problema.

Argument za prethodnu tvrdnju je sljedeći. Pretpostavimo da kondicionalna tvrdnja ne vrijedi. Tada bi bilo moguće da postoji intrinzično epistemički problem, za čije rješenje ne postoji nikakav intrinzično epistemički razlog zašto bismo ga trebali vjerovati. S obzirom na ovu mogućnost, bilo bi racionalno vjerovati da je problem P značajan i da ne postoji nikakav intrinzično epistemički razlog zašto bismo trebali vjerovati u rješenje problema P. Međutim, intuitivno, čini se da ova mogućnost nije racionalna. Koji bih intrinzično epistemički razlog mogao imati da posvetim svoje kognitivne resurse rješavanju problema P ako istodobno ne vjerujem da će na kraju istraživanja postojati intrinzično epistemički razlozi da vjerujem u propoziciju koja konstituira rješenje tog problema (ili, u ekstremnom slučaju, u propoziciju da problem nema rješenja)? Iz potpuno epistemičke perspektive čini se besmisleno posvetiti kognitivne resurse rješavanju problema za čije rješenje ne vjerujemo da će postojati razlozi da ga usvojimo.⁸

Drugim riječima, postoje propozicije čiju istinitost ili neistinitost moramo znati, ne zato što će to znanje biti korisno na neki način, već zato što znanje tih propozicija predstavlja čistu epistemičku vrijednost. Bishop i Trout daju sljedeći primjer:

⁸ Situacija je slična čisto praktičnom slučaju u kojem namjeravamo poduzeti plan A kako bismo postigli cilj C, ali da istovremeno ne vjerujemo da je moguće ostvariti cilj C. Iz čisto praktične perspektive čini se iracionalnim izvršavati plan A ako ujedno ne vjerujemo da tim planom možemo ostvariti zadani cilj.

Uzimamo da je otkriće istine o temeljnoj fizičkoj ili socijalnoj strukturi svijeta intrinzično vrijedno. Stoga, čak i ako ne možemo biti sigurni da će to dovesti do nekih praktičnih rezultata, fizičari na Cernu i Fermilabu imaju epistemičke razloge (koji nadilaze njihove prudencijalne razloge) da iskoriste kognitivne resurse na pokušaj otkrića Higgsovog bozona. (Bishop i Trout 2005: 97)

Prema mojoj interpretaciji Bishop i Trout se mogu shvatiti kao da tvrde da fizičari na Cernu i Fermilabu imaju epistemičke razloge da se bave istraživanjem Higgsova bozona jer upravo otkriće da Higgsov bozon postoji (ili ne postoji) predstavlja propoziciju koja ima intrinzično epistemičku vrijednost. Nadalje, prema mojoj interpretaciji, ako je rješenje problema postojanja Higgsovog bozona intrinzično epistemički vrijedno, onda mora postojati intrinzično epistemički razlog zašto je to vrijedno. Ujedno taj razlog ili razlozi moraju biti povezani s intrinzično epistemičkim razlozima koji objašnjavaju zašto bismo uopće trebali usvojiti rješenje tog problema kad ga jednom otkrijemo. Ako ne postoji takav razlog ili razlozi, onda možemo zaključiti da otkriće Higgsovog bozona ne predstavlja epistemički intrinzično vrijedan problem.

3. Oporavanje teze o postojanju intrinzično značajnih epistemičkih problema

U ovom ću odjeljku nastojati pokazati da imamo razloga vjerovati da ne postoje čisto epistemički značajna vjerovanja, tj. vjerovanja koja bismo trebali posjedovati na temelju potpuno epistemičkih razloga.⁹ Osnovna je strategija prema *modus tollensu* argumentirati da s obzirom na to da iz čisto (potpuno) epistemičke perspektive ne možemo odrediti što se *treba* vjerovati, ne postoje intrinzično epistemički značajni spoznajni problemi.

Većina epistemologa mogla bi se složiti da je najznačajniji epistemički cilj otkrivanje istine (npr. Bonjour 1985; Goldman 1999). Međutim, uz pretpostavku principa "treba implicira može" možemo pokazati da istina kao osnovni kriterij epistemičke značajnosti problema nije dovoljna za utvrđivanje onoga što bismo *trebali* vjerovati. Istina po sebi ne može odrediti što bismo trebali vjerovati jer se u principu može formulirati beskonačan broj istinitih propozicija, a mi kao konačna bića ne možemo formirati beskonačan broj istinitih vjerovanja.¹⁰ Dakle, budući da ne možemo formirati beskonačan broj vjerovanja, nije razumno očekivati da *trebamo* formirati toliki broj vjerovanja.

⁹ Ovdje mislim na to da na čisto epistemičkim temeljima ne možemo odrediti substantivna vjerovanja o svijetu koja bismo trebali posjedovati.

¹⁰ Primjerice, jedna tautološka propozicija iz propozicijske logike ima beskonačan broj posljedica, međutim sigurno nije moguće niti vrijedno formirati vjerovanje u skladu sa svakom od tih beskonačno mnogo propozicija.

S obzirom na to da istina kao epistemički cilj nije dovoljna za utvrđivanje onoga što trebamo vjerovati, možemo ići korak dalje te reći da općenito trebamo vjerovati u one propozicije koje su opravdane dokaznom građom koja karakterizira epistemičku situaciju u kojoj se nalazimo. Prikladan opis ovakvog evidencijalističkog stajališta daju Feldman i Conee:

Zastupamo općenito gledište da netko epistemički *treba* imati one doksastičke stavove koji odgovaraju njegovoj dokaznoj građi. Mislimo da je biti *epistemički obvezno ekvivalentno onome biti epistemički opravdano*. (Feldman i Conee 2003 (1985): 286, kurziv dodan)¹¹

Dakle, ideja iznesena u gornjem citatu se u ovom kontekstu može protumačiti na sljedeći način. Ako smo epistemički opravdani vjerovati u propoziciju P, onda treba vjerovati da P jer je u ovoj epistemičkoj situaciji vjerovanje da P značajno iz čisto epistemičke perspektive.

S ovakvim prijedlogom postoje najmanje tri problema: (1) prvi problem je što se epistemičke obveze nelegitimno stavlja u odnos ekvivalencije s epistemičkim opravdanjem, (2) drugo je to što se ne uzima u obzir pojmovni aparat kojim se služimo u skupljanju dokazne građe i (3) treće je ono što Nelson (2010: 96) naziva beskonačnom opravdavačkom plodnošću evidencije. U nastavku će svaka od tri točke biti pomnije razrađena.

3.1. Pojam epistemičke obveze nije ekvivalentan pojmu epistemičkog opravdanja

Stavak (1) je problematičan zato što negira postojanje *pro tanto* razloga.¹² Primjerice, intuitivno možemo reći da ljudi imaju *pro tanto* razlog da vje-

¹¹ Jedna napomena vezana uz uvođenje Feldmanovog i Coneevog evidencijalizma. Iz daljnijeg teksta može se steći pogrešan dojam da općenito napadam Feldmanov i Coneev evidencijalizam, no to nije točno. Napad se odnosi na Feldmanov i Coneev evidencijalizam u onoj mjeri u kojoj gornji citat iscrpljuje njihovu evidencijalističku teoriju promatranu iz perspektive teme ovog rada. Međutim, Feldmanov i Coneev evidencijalizam (bar naizgled) sadržava više teza o epistemičkom opravdanju. Primjerice, u svojoj knjizi (2004: 83) Feldman i Conee između ostalog brane evidencijalistički princip koji ne uključuje tvrdnju o ekvivalentnosti epistemičkog opravdanja i epistemičke obveze.

¹² *Pro tanto* razlozi su ona razmatranja koja govore u prilog ili protiv neke tvrdnje (ili izvođenja neke radnje) te imaju određenu normativnu snagu ili jačinu. S obzirom na svoju snagu *pro tanto* razlozi ulaze u proces "vaganja" te *odlučuju* što bismo trebali vjerovati ili koju bismo radnju trebali poduzeti. Pritom *pro tanto* razlozi koji bivaju nadjačani ne gube svoju normativnu snagu ili status razloga. Primjerice, Broome (2004: 36) navodi analogiju s mehaničkom vagom. Kada posuda s utezima prevagne na jednu stranu, tada se objašnjenje sastoji u tome što je ukupna težina utega na toj strani veća od ukupne težine utega na suprotnoj strani. Međutim, to što je ukupna težina utega na jednoj strani prevagnula ne znači da su pojedini utezi na drugoj strani promijenili svoju težinu ili prestali biti utezi.

ruju da se Sunce okreće oko Zemlje, naprosto zato što praćenje Sunca kroz dan, bez pomagala, sa Zemlje izgleda kao da se Sunce kreće, a Zemlja miruje. Međutim, uzimajući u obzir sve ostale empirijske dokaze (*pro tanto* razloge), zaključujemo da se Zemlja okreće oko Sunca. Dakle, samo zato što imamo nekakvu dokaznu građu koja nas opravdava da vjerujemo u nešto ne povlači da smo obvezni vjerovati u to. Inače bismo bili samo na temelju epistemičkih razmatranja obvezni vjerovati čak i u neistine. Štoviše, možemo reći da su ljudi prije formuliranja teorije heliocentričnog sustava bili opravdani vjerovati, s obzirom na dostupnu evidencijsku građu, da se Sunce okreće oko Zemlje. Međutim, iz prethodne tvrdnje ne slijedi da su ljudi tada imali nekakvu čisto epistemičku obvezu vjerovati u nešto što se ispostavilo neistinitim.¹³

Nadalje, kao sofisticiraniju ilustraciju da se epistemičko opravdanje ne može izjednačiti s obvezom da se nešto vjeruje možemo uzeti sljedeći primjer induktivnog zaključka.¹⁴ Pretpostavimo da se testiramo s ciljem provjere jesmo li zaraženi nekom strašnom bolešću. Pouzdanost testa je 99%, što znači da ako test da pozitivan rezultat, onda je vjerojatnost 99% da je bolest prisutna. Sad pretpostavimo da moj test ispadne pozitivan. Taj rezultat mi daje evidenciju ili *pro tanto* razlog da vjerujem da imam tu strašnu bolest. Međutim, pretpostavimo da je ta bolest u mojoj populaciji vrlo rijetka (npr. jedna na deset tisuća osoba oboli od te bolesti). S obzirom na to da se nalazim u situaciji u kojoj je postotak oboljelih vrlo mali, velika je vjerojatnost da je pozitivan odgovor na testu zapravo lažan.¹⁵ Međutim, unatoč tome činjenica da je pouzdan test dao pozitivan rezultat i dalje predstavlja nekakav *pro tanto* razlog da vjerujem da sam zaražen tom strašnom bolešću. Drugim riječima, s obzirom na svu dostupnu evidencijsku građu ja sam opravdan vjerovati da sam zaražen tom bolešću. No, čak i da nikada ne saznam pravu frekvenciju bolesti unutar populacije (primjerice, jer ju je vrlo teško otkriti) ne djeluje ispravno reći da sam ja

¹³ Ovaj se prigovor u osnovi bazira na višesmislenosti riječi “opravdanje” i “evidencija”. Ovdje se pretpostavlja da osoba može imati evidencijsku građu koja opravdava određeno vjerovanje bez da to vjerovanje bude istinito. Za više o različitim smislovima pojma *evidencije* vezanog uz pojam *opravdanja* vidi Achinstein (2008).

¹⁴ Primjer je preuzet iz Hacking (2001: 74–75).

¹⁵ Naime, ako uzmemo da je pouzdanost testa predstavljena vjerojatnošću da je test pozitivan (P) s obzirom da je bolest prisutna (B) 99% [$\text{pr}(P|B)=0.99$, $\text{pr}(P|\neg B)=0.01$], te da je bazna stopa bolesti 1/10000 predstavljena s vjerojatnošću $\text{pr}(B)=0.0001$ [$\text{pr}(\neg B)=0.9$], onda možemo izračunati pomoću Bayesova pravila vjerojatnost da nisam bolestan s obzirom na to da je test ispao pozitivan:

$$\text{pr}(\neg B|P) = \text{pr}(\neg B)\text{pr}(P|\neg B) / [\text{pr}(\neg B)\text{pr}(P|\neg B) + \text{pr}(B)\text{pr}(P|B)] = 9999 / (9999 + 99) \approx 0.99$$

Dakle, vjerojatnost da nisam bolestan s obzirom na činjenicu da je test ispao pozitivan u populaciji gdje je bolest vrlo rijetka je skoro 1.

(iz čisto epistemičke perspektive) obvezan vjerovati da sam bolestan jer to je vjerovanje naprosto neistinito.¹⁶ Dakle, ako ne želimo epistemičku vrijednost neke propozicije u potpunosti odvojiti od njene istinosne vrijednosti, onda ne možemo izjednačiti obveznost epistemičkih stavova s njihovom epistemičkom opravdanošću.

3.2. Pojmovna uvjetovanost dokazne građe

No za sadašnju raspravu, vezanu uz pojam *intrinzično epistemičke značajnosti*, problemi (2) i (3) su još važniji. Vezano uz (2) možemo dati primjer baziran na Goodmanovoj novoj zagonetki indukcije (Goodman 1983). Pretpostavimo da su dosad svi viđeni smaragdi bili zeleni. Ova opservacijska dokazna građa nas (induktivno) opravdava da vjerujemo u sud da su svi smaragdi zeleni. Međutim, ta ista dokazna građa (konceptualizirana drugim skupom pojmova) daje nam opravdanje da vjerujemo nešto sasvim drugo, a to je da su svi smaragdi zelavi.¹⁷

Ovdje se ne tvrdi da su konceptualne sheme koje koriste različite pojmove (poput “zelen” i “zelav”) jednako dobre, korisne ili da jednako istinito opisuju svijet. Ono na što ukazuje ovaj primjer jest to da posjedovanje nekakve dokazne građe ne može *obvezivati* djelatnika na neko određeno vjerovanje *simpliciter*, jer ta ista dokazna građa, kao što se vidi u gornjem primjeru, može uvijek opravdati kontrarno vjerovanje.¹⁸ Stoga se može reći da sama epistemička situacija ne određuje što bi djelatnik *trebao* vjerovati.¹⁹ Ono što se još čini potrebnim jest utvrđivanje prikladnog pojmovnog aparata i metode istraživanja epistemičkih problema.

Međutim, koji pojamovni aparat i koju metodu istraživanja ćemo koristiti ne ovisi samo o epistemičkim svojstvima situacije. To se može naslutiti iz sljedećeg primjera: osoba A promatra osobu B kako ulazi u autobus. Kako bi se trebala opisati ova situacija iz perspektive osobe A? Situacija

¹⁶ Evidencijalističku tezu da je epistemička obveza ekvivalentna opravdanju mogli bismo pokušati spasiti razlikovanjem subjektivnog i objektivnog trebanja, tako da bismo mogli reći da je opravdanje ekvivalentno subjektivnom trebanju, a ne objektivnom. Međutim, u ovom radu ovo razlikovanje nije od velikog značaja, jer je upravo pitanje može li održivost evidencijalističke pozicije shvaćene kao tvrdnje o onome što se objektivno treba vjerovati dati odgovor na pitanje o postojanju intrinzično značajnih epistemičkih problema.

¹⁷ Eng. “grue” (Goodman 1983). Prijevod “zelav” za riječ “grue” preuzet je iz Dancy (2001). Predikat “zelav” može se definirati na sljedeći način: predmet je zelav u vrijeme *t* akko je zelen, a *t* je prije 1. siječnja 2020 ili je plav, a *t* je poslije 1. siječnja 2020.

¹⁸ Pod pretpostavkom da smo dovoljno kreativni u definiranju predikata koji iskazuju ono što uzimamo kao dokaznu građu.

¹⁹ Ovo je u osnovi teza o pododređenosti evidencije teorijom. Za više vidi npr. O’Hear (2007).

se može opisati u kategorijama pučke psihologije, da B ima želju otići na određeno mjesto te da vjeruje da će odlaskom na ovaj bus stići na to mjesto; ili možemo B-ovu situaciju opisati u neurofiziološkim kategorijama, u smislu što se u tom trenutku odvija u B-ovom mozgu; ili možemo ovu situaciju opisati kao instancu sociološko-statističke generalizacije obrasca ponašanja koje ljudi u sličnoj situaciji egzemplificiraju (npr. B odlazi na posao, itd.). Koju bi shemu A *trebao* koristiti za opis situacije nećemo saznati iz same situacije, neovisno o osobi A i njenim interesima. Ako A želi predvidjeti sljedeći korak od osobe B, onda je možda najbolje da se koristi pojmovnom shemom pučke psihologije; ako želi znati što se događa u B-ovom mozgu, onda bi se trebao koristiti znanjima iz suvremene neuroznanosti, itd.

Na temelju ovog primjera može se vidjeti da biranje pojmovne sheme ovisi o tome koje probleme smatramo značajnim, tako da se čini da u određivanju onoga što *trebamo* vjerovati ne postoje intrinzično epistemički razlozi, već mi unaprijed pretpostavljamo neke probleme kao značajne na neepistemičkim temeljima.²⁰ Značajnost mora već biti određena nečim neepistemičkim zato što će relevantnost dokazne građe za ono čime se bavimo između ostalog biti određena pojmovnom shemom i metodom istraživanja kojom se koristimo, a koje će to sheme i metode biti ne može se odrediti samo na epistemološkim temeljima, već će ovisiti o onome što želimo postići našim djelovanjem.

Netko može prigovoriti da mi ipak možemo odrediti poželjnost epistemičkih metoda i pojmovnih shema na temelju čisto epistemičkih kriterija. Primjerice, postoje filozofska istraživanja koja pokazuju da su neke metode istraživanja koje koriste uobičajene predikate (poput zelen) *pouzdanije* od onih koje koriste neuobičajene predikate (poput zelav) (vidi Schulte 2008). S obzirom na ta istraživanja mogli bismo očekivati da će se u budućnosti moći odrediti za svaku metodu i pojmovnu shemu (koju metoda koristi) stupanj pouzdanosti u odnosu na konkurentnu metodu, te na taj način riješiti problem *što bismo trebali vjerovati* (tj. u skladu s kojom metodom formirati vjerovanja) koristeći samo epistemički kriterij.

²⁰ Naravno, problem može biti značajan na epistemičkim temeljima u smislu da kad jednom imamo određen problem, poput otkrivanja fundamentalne strukture fizičkog svijeta, onda rješavanje tog problema može zahtijevati upotrebu određenih metoda i instrumenata (poput hadronskog akceleratora čestica) na čisto epistemičkim temeljima. Međutim, ideja intrinzične epistemičke značajnosti problema zahtijeva da i značajnost prvotnog problema (otkriće fundamentalne strukture svijeta) bude bazirana na epistemičkim razlozima. Ono što se u gornjem tekstu tvrdi jest da nije jasno kako bi se to moglo odrediti na čisto epistemičkim temeljima a da ne pretpostavimo problem kao značajan po nekoj drugoj osnovi.

Međutim, čak i kad bi to bilo moguće, izvorni problem određivanja značajnosti problema na čisto epistemičkim temeljima ostao bi neriješen. Problem bi ostao neriješen zato što određivanjem pouzdanosti metode mi rangiramo metode prema omjeru u kojem one dovode do istinitih vjerovanja (ili minimiziraju neistinita)²¹. No, kao što je već ranije bilo rečeno, sama istina kao epistemički kriterij ne može determinirati što trebamo vjerovati. Istinita vjerovanja dolaze jeftino, a nas zanimaju vjerovanja u *značajne* istine. Pouzdana metoda može isporučiti istinito vjerovanje, no nije *a priori* ustanovljeno da će to istinito vjerovanje biti *značajno*. Stoga se čini da korištenje pojmovne sheme i metode prema kriteriju pouzdanosti jedino može riješiti problem epistemičke značajnosti ako već pretpostavimo da znamo koje su istine vrijedne, tj. koji su problemi dovoljno značajni da se za njihovo rješavanje koristimo pouzdanim metodama.

3.3. Teorijska plodnost dokazne građe

Međutim, čak i ako pretpostavimo da mogućnost različitog konceptualiziranja dokazne građe ne predstavlja problem za određivanje toga što trebamo vjerovati u određenoj epistemičkoj situaciji, ostaje još jedan, ranije navedeni problem (3). Problem ili prigovor iz beskonačne opravdavačke plodnosti ukazuje na to da dokazna građa, i pod fiksiranom konceptualnom shemom, opravdava beskonačno mnogo različitih vjerovanja.

Ideja je jednostavna: pretpostavimo da smo u situaciji S i da epistemička svojstva od S opravdavaju da vjerujemo propoziciju p. S obzirom na to da p, kao i bilo koja druga propozicija, ima beskonačno mnogo logičkih posljedica, epistemička svojstva od S daju opravdanje da vjerujemo u sve posljedice od p. S obzirom na to da nema epistemičkog razloga na temelju kojeg bismo mogli diskriminirati propozicije koje su opravdane na temelju evidencije iz situacije S slijedi da ja trebam vjerovati sve propozicije koje su opravdane u S; budući da S opravdava beskonačan broj propozicija, ja trebam vjerovati beskonačan broj propozicija (Nelson 2010: 97).

Nelson (ibid.) daje dva tumačenja kako se gornji argument može shvatiti. Prvo je tumačenje da argument pokazuje kako mi nemamo pozitivne epistemičke dužnosti jer nas to viđenje obavezuje na tvrdnju da moramo formirati beskonačan broj vjerovanja na temelju dokazne građe. S obzirom na to da mi kao konačna bića nismo u stanju formirati beskonačan broj vjerovanja, onda, prema kontrapoziciji principa “treba implicira

²¹ Naravno, metode možemo rangirati i po drugim osnovama, kao što je efektivnost i dužina trajanja potrebna da bi se problem određenog tipa riješio (vidi npr. Hendricks 2006: poglavlje 7; Schulte 2008)

može”, mi nemamo pozitivnu dužnost ili nemamo čisto epistemičkih razloga da formiramo ikakva vjerovanja.

Međutim, neki autori odbacuju princip “treba implicira može” u kontekstu epistemologije (npr. vidi Feldman i Conee 2004: 86–87, 173). Stoga prvo čitanje za njih ne bi, *prima facie*, predstavljalo problem. No, prema drugom tumačenju problem se ne sastoji u nemogućnosti zadovoljavanja principa “treba implicira može”, već u pododređenosti vjerovanja u odnosu na dokaznu građu (Nelson 2010: 99). Nelson (*ibid.*) argumentira da kad bismo imali nekakve epistemičke dužnosti (ono što trebamo vjerovati na temelju čisto epistemičkih razloga), onda, kad bismo znali koja bi vjerovanja neka osoba trebala imati s obzirom na evidenciju, tad bismo, u skladu s pretpostavkom da je osoba u potpunosti racionalna,²² mogli na temelju toga znanja predvidjeti da će ta osoba imati ta vjerovanja. Međutim, mi ne možemo predvidjeti koja će vjerovanja neka osoba posjedovati na temelju evidencije koju ima, pa stoga slijedi da nema takvih vjerovanja koje osoba *mora* na temelju čisto epistemičkih razloga posjedovati.

Nelson (2010) daje primjer: zamislimo da gledamo kroz teleskop na obali. Teleskop je u potpunosti funkcionalan, gledamo na srednju udaljenost i naša percepcija je veridička; mi smo savjesni spoznavatelji, te formiramo vjerovanja u skladu s evidencijom koju imamo (*ibid.*: 98). Nelson tvrdi da čak i kad bi netko drugi znao kako nam je namješten teleskop, na koju udaljenost gledamo, prema čemu gledamo i što je u fokusu teleskopa, opet ne bi bio u stanju predvidjeti koja vjerovanja formiramo. Primjerice, unatoč znanju o prethodnome, naš promatrač ne bi mogao predvidjeti što od sljedećeg vjerujemo:

- (1) Postoje stvari koje se ispred mene kreću kroz zrak.
- (2) Neke ptice lete ispred mene.
- (3) Čavke lete ispred mene.
- (4) Bar tri čavke postoje. (Nelson 2010: 99)

S obzirom na to da dokazna građa opravdava vjerovanje u bilo koju od ove četiri propozicije, te s obzirom na to da ne možemo predvidjeti samo na temelju dokazne građe što neka u potpunosti racionalna osoba vjeruje, Nelson zaključuje da dokazna građa ne određuje po sebi što trebamo vjerovati. Razlog zbog kojeg ne možemo predvidjeti vjerovanja racionalne osobe samo na temelju epistemičke građe Nelson pronalazi u određivanju konceptualne rezolucije. Koliko fino i detaljno ili u kojoj rezoluciji ćemo formirati vjerovanja, poput odabiranja konceptualnih shema, ne fiksira se pomoću čisto epistemičkih faktora. Stoga, kad se *uspije* fiksirati, mora se

²² Drugim riječima, da odgovara na sve epistemičke razloge dostupne u toj situaciji.

fiksirati pomoću neepistemičkih faktora, kao što su interesi, potrebe, želje, i tako dalje (ibid.).²³

Stoga ako je prethodna argumentacija uvjerljiva, imamo razloga sumnjati u postojanje čisto epistemičkih razloga koji bi nam određivali iz čisto epistemičke perspektive što trebamo vjerovati. Nadalje, ako nemamo čisto epistemičkih razloga koji određuju što bismo trebali vjerovati, onda ne možemo iz čisto epistemičke perspektive odrediti koji su problemi intrinzično epistemički značajni da njihovom rješavanju i formiranju vjerovanja u skladu s tim rješenjima posvećujemo naše kognitivne resurse. Epistemo-loška razmatranja nisu dovoljna, potrebno je u obzir uzeti širu perspektivu spoznavajućeg djelatnika.²⁴

4. Zaključak

Cilj ovog rada bio je razmotriti i pobliže odrediti pojam epistemičke značajnosti u okvirima rasprave koju su zadali Bishop i Trout (2005). Rasprava je uobličena u kategorijama objektivnih razloga koje pojedinac ima da svoje kognitivne resurse posveti rješavanju određenog problema. U tom kontekstu u radu je napravljena razlika između dva opća načina na koji epistemički problem može biti značajan. Problem može biti intrinzično epistemički značajan ili vrijedan, u smislu da je rješenje problema pa time i bavljenje samim problemom poduprto čisto epistemičkim razlozima. S druge strane, problem može biti praktično značajan, u smislu da je značajnost problema određena praktičnim razlozima koje pojedina osoba ima. U ovom radu bavio sam se prvim shvaćanjem epistemičke značajnosti.

²³ Anonimni recenzent upozorio me da bi se vezano za iznesene primjere na stranicama 15, 18–19 moglo postaviti pitanje koliko oni općenite zaključke zapravo opravdavaju. Oni sigurno ukazuju na to da će bar ponekad ono što trebamo vjerovati biti određeno neepistemičkim faktorima. Međutim, pitanje je da li oni opravdavaju općenitiji zaključak da čisto epistemički razlozi *nikad* ne određuju kojim bismo se konceptualnim okvirom trebali koristiti ili na kojoj bismo “rezoluciji” trebali usvojiti vjerovanja. U pogledu ovog pitanja smatram da je teret dokaza na strani osporavatelja da pokaže koji bi to bili protu-primjeri koji bi ograničili opravdanost ovdje iznesenih zaključaka. Meni osobno se čini da navedeni primjeri dovoljno generalno ilustriraju svoj cilj, te da stoga opravdavaju generalne zaključke koje iz njih izvodim.

²⁴ Argumenti u tekstu odnose se na pitanje epistemičke značajnosti na razini spoznavajućeg pojedinca. Međutim, konkluzije se mogu generalizirati i na institucionalnu razinu, jer kao što pojedinac nema konkluzivnih čisto epistemičkih razloga da formira vjerovanje u neku propoziciju, tako ni na razini institucije ne postoje intrinzično značajni problemi kojima bismo se trebali baviti, tj. nema takvih problema izvan okvira zadanih postojećim istraživačkim programima koji odražavaju težnje, interese i potrebe pojedinaca koji sudjeluju u njima (vidi Kitcher 2001).

U pogledu intrinzično epistemičke značajnosti problema argumentirao sam da *prima facie* ne postoje čisto epistemički razlozi koji bi mogli odrediti važnost problema.²⁵ U tom kontekstu prvo sam argumentirao da ako postoje intrinzično epistemički značajni spoznajni problemi, onda smo obvezni vjerovati da postoje intrinzično epistemički razlozi koji govore zašto bismo trebali vjerovati u propozicije koje konstituiraju rješenja tih problema. Nakon toga sam prema strategiji *modus tollens* argumentirao da s obzirom na to da ne postoje intrinzično epistemički razlozi zašto bismo trebali vjerovati u neke propozicije, ne postoje spoznajni problemi koji bi bili značajni iz potpuno epistemičke perspektive. Taj drugi argument baziran je na trima prigovorima tvrdnji da postoje intrinzično epistemički razlozi zašto bismo trebali vjerovati u neke propozicije: (1) epistemičku dužnost poistovjećuje se s epistemičkim opravdanjem, što stvara iluziju da ono što smo opravdani vjerovati ujedno i trebamo vjerovati, (2) ne uzima se u obzir ovisnost epistemičkih razloga o konceptualnim shemama i (3) zanemaruje se neograničenost opravdavačkog potencijala evidencijske građe.

Rasprava o intrinzičnoj epistemičkoj značajnosti ukazala je na potrebu većeg koncentriranja na interese koje u epistemičku situaciju unosi sam kognitivni djelatnik. Ako su prethodni argumenti uvjerljivi, onda oni ukazuju na to da epistemološki normativni ideal za provedbu zahtijeva širu perspektivu, a ne samo usko razmatranje odnosa između dokazne građe i apstraktno shvaćenih doksastičkih stanja racionalnog djelatnika. Ovdje dolazimo do kantijanske ideje o potrebi ujedinjenja praktičnog i teorijskog uma (O'Neill 1989). Racionalnost normativnog epistemološkog istraživanja, da parafraziramo Kantovu plodnu frazu, slijepa je ako ne uzimamo u obzir praktična razmatranja. Međutim, prema paritetu potrebe za jedinstvenom idejom uma, praktični um, bez uzimanja onog što mislimo da znamo kao danog,²⁶ bit će prazan.

²⁵ Plauzibilnost argumenata uvelike ovisi o tome koliko ozbiljno shvatimo evidencijalistički prijedlog kao odgovor na pitanje što trebamo vjerovati.

²⁶ Naravno, ovdje se ne podrazumijeva da je nemoguće revidirati ono što mislimo da znamo. Međutim, da bismo uopće mogli nešto revidirati, prvo moramo uzeti kao *dano* (ili kolokvijalno zdravo za gotovo) ono što mislimo da znamo.

Literatura

- Achinstein, P. 2008. "Evidence". U S. Psillos i M. Curd (ur.), *The Routledge Companion to Philosophy of Science* (New York: Routledge), str. 337–348.
- Bishop, M. i J. D. Trout 2005. *Epistemology and the Psychology of Human Judgment* (Oxford: Oxford University Press).
- . 2008. "Strategic Reliabilism: A Naturalistic Approach to Epistemology", *Philosophy Compass* 5, str. 1049–1065.
- Bonjour, L. 1985. *The Structure of Empirical Knowledge* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press).
- Broome, J. 2004. "Reasons". U J. Wallace, M. Smith, S. Scheffler i P. Pettit (ur.), *Reason and Value: Themes from the Moral Philosophy of Joseph Raz* (Oxford: Oxford University Press), 28–55.
- Čuljak, Z. (ur.) 2003. *Vjerovanje, opravdanje i znanje* (Zagreb: Ibis grafika).
- Dancy, J. 2001 [1985]. *Uvod u suvremenu epistemologiju*. Prev. Z. Čuljak (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu).
- Feldman, R. i E. Conee 2003 [1985]. "Evidencijalizam". U Čuljak (2003: 282–298).
- . 2004. *Evidentialism: Essays in Epistemology* (Oxford: Oxford University Press).
- Greco, J. i E. Sosa (ur.) 2004 [1999]. *Epistemologija: vodič u teorije znanja* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk).
- Goldman, A. 1999. *Knowledge in a Social World* (New York: Oxford University Press).
- Goodman, N. 1983 [1965]. *Fact, Fiction, and Forecast*. 4. izd. (Cambridge: Harvard University Press).
- Hacking, I. 2001. *An Introduction to Probability and Inductive Logic* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Hendricks, V. F. 2006. *Mainstream and Formal Epistemology* (New York: Cambridge University Press).
- Kitcher, P. 2001. *Science, Truth, and Democracy* (New York: Oxford University Press).
- Nelson, M., T. 2010. "We Have No Positive Epistemic Duties", *Mind* 119, 83–102.
- Nozick, R. 1993. *The Nature of Rationality* (Princeton: Princeton University Press).
- O'Hear, A. 2007 [1989]. *Uvod u filozofiju znanosti*. Prev. T. Bracanović i M. Sušnik (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu).
- O'Neill, O. 1989. *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press).

Prijic-Samaržija, S. 2000. *Društvo i spoznaja* (Zagreb: KruZak).

Pritchard, D. 2006. *What is this Thing Called Knowledge?* (London i New York: Routledge).

Schulte, O. 2008. "Formal Learning Theory", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2008 Edition)*, Edward N. Zalta (ur.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/learning-formal/>>.

Smokrović, N. 2007. "Bishop and Trout on Reasoning", *Croatian Journal of Philosophy* 7, 287–294.